

VII. – С. 54–59.

4. Фрумкина Р.М. Психолінгвістика: учеб. для студ. высш. учеб. заведений / Р.М. Фрумкина. – М., 2001.

5. Барт Р. Разделение языков / Р. Барт // Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М., 1994.

6. Балинська О.М. Правова комунікація: вербально-біхевіористський підхід : монографія / О.М. Балинська. – Львів, 2008.

7. Честнов И. Л. Принцип диалога в современной теории права: Проблемы взаимопонимания : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.01. – Илья Львович Честнов. – 322 с.

8. Енциклопедія постмодернізму / за ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора. – К., 2003.

9. Кондаков И. Психология. Иллюстрированный словарь / И. Кондаков. – СПб., 2003.

10. Выготский Л. Мышление и речь. Психика, сознание, бессознательное / Л. Выготский. – М., 2001.

Надійшла до редакції 30.10.2012

В.О. Боняк

кандидат юридичних наук, доцент
*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 342. 6

ПЕРЕДУМОВИ ТА ВИТОКИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ І ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

Проаналізовано початковий етап становлення та розвитку правового регулювання організації і функціонування правоохоронних органів на українських землях.

Ключові слова: *правоохоронні органи, становлення, розвиток, поліція, прокуратура, політична поліція.*

Проанализирован начальный этап становления и развития правового регулирования организации и функционирования правоохранительных органов на украинских землях.

Ключевые слова: *правоохранительные органы, становление, развитие, полиция, прокуратура, политическая полиция.*

The initial stage of development and regulation of the organization and functioning of law enforcement agencies in the Ukrainian lands is analyzed.

Keywords: *law enforcement, establishment, development, police, prosecutors, political police.*

Постановка проблеми. Головними завданнями правоохоронних органів України в умовах розбудови нашої держави як демократичної та правової є: утвердження й забезпечення прав людини, охорона конституційного ладу, підтримання законності й правопорядку та всіх установлених і регульованих правом суспільних відносин. Успішне вирішення означених завдань можливе лише за умови врахування багатого вітчизняного досвіду правового регулювання організації й функціонування цих

органів, що має глибинні витoki. Тільки спираючись на попередню практику можна вирішити актуальні питання нинішнього реформування системи правоохоронних органів. Тому історія правового регулювання цих органів має не тільки науково-дослідницьке, а й прикладне значення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Ті чи інші питання діяльності правоохоронних органів України перебували в центрі уваги: О. Бандурки, Ю. Битяка, А. Греченка, А. Колодія, О. Копиленка, А. Куліша, О. Михайленка, А. Олійника, О. Пташинського, В. Серьогіна, В. Сухоноса, А. Чайковського, О. Ярмиша та інших. Однак цілісних досліджень щодо витоків правового регулювання їх організації і функціонування бракує. Здебільше це питання ще перебуває поза увагою науковців, що й спонукає до наукового пошуку в означеному напрямку.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі передумов та витоків правового регулювання організації і функціонування правоохоронних органів на теренах нашої держави. Для її досягнення необхідно означити рамки даного періоду, визначити його особливості та виокремити ті моменти, які мають значення для сучасного етапу правового регулювання правоохоронних органів України.

Виклад основного матеріалу. Життя неодноразово підтверджувало, що без історії предмету не може бути його теорії, а без останньої немає і думки про сам предмет. Тому екскурс у минуле потребує опори на принцип історизму, що забезпечує розгляд всіх подій, явищ та фактів з точки зору їх виникнення, основних етапів розвитку і тільки врахування всіх моментів історичного процесу надасть можливість з'ясування, чим це явище стало [1, с. 544]. Даний принцип також вимагає розгляду становлення та розвитку правового регулювання правоохоронних органів у всій його багатогранності, у зв'язку з конкретним досвідом вітчизняного державотворення та у світлі подальших подій.

Україна має довготривалу історію становлення та розвитку правового регулювання організації і функціонування правоохоронних органів, до яких найчастіше відносять: прокуратуру, органи внутрішніх справ, податкову міліцію, Службу безпеки України, Управління державної охорони України, Військову службу правопорядку у Збройних Силах України, Державну прикордонну службу України, державну кримінально-виконавчу службу, митну службу. Виникли вони неодноразово, пройшли через складні та неоднозначні періоди свого становлення, а як цілісна єдина система правоохоронних органів почали сприйматися досить недавно.

Саме зародження ранньофеодальної держави Київська Русь, поява класового суспільства, нових суспільних потреб викликали різноманітні державні функції, серед яких була і правоохоронна. Зростання майнового розшарування, нерівності людей та поглиблення класових протиріч вимагали захисту інтересів феодалів. У цей період, як свідчить один з найдавніших документів «Руська Правда», правоохоронні функції здійснювали князь зі своєю дружиною (регулярним військом) та представ-

ники його адміністрації - попередники сучасних працівників правоохоронних органів - мечники, тіуни, вірники. У цьому ж документі знаходимо і перші вказівки на такі форми оперативно-розшукової діяльності як «свод», «гонение следа», до здійснення яких залучалися всі члени общини [2, с. 28 - 29].

Отже, текст одного із найдавніших історичних документів "Руська правда" свідчить про зародження та поширення у ранньофеодальній державі Київська Русь правоохоронної функції. Вона була прерогативою представників княжої адміністрації - мечників, тіунів, вірників та дружинників, які діяли переважно в інтересах князя та пануючого класу феодалів. У цей період вона проявлялася у поліцейських повноваженнях, що мали воєнізований характер (здійснювалися переважно княжими дружинами). Водночас, вагому роль у виконанні правоохоронної функції продовжували відігравати і члени общини.

Після розпаду Київської держави й занепаду Галицько-Волинського князівства, у період феодальної роздробленості історичні умови правового регулювання організації і функціонування органів, що зароджувалися на теренах нашої держави та виконували правоохоронні функції, були надто складними. Так, в результаті руйнації Давньоруської держави українські землі спочатку увійшли до складу Литовського князівства, а згодом, в умовах об'єднання Польщі і Великого князівства Литовського (Люблінська Унія, 1569 рік), до Речі Посполитої.

Державний лад Речі Посполитої поширювався як на українські землі, що належали Польщі (Галичина з Холмщиною), так і на ті, які раніше входили до складу Литовського князівства (Волинь, Поділля, Київщина із Задніпрянщиною). Головною фігурою в системі управління стає воєвода, що призначався великим князем практично на необмежений термін, він очолював місцеву адміністрацію; на чолі повіту перебував староста, що був наділений широкими адміністративними та судовими повноваженнями. Низовою ланкою адміністрації Речі Посполитої були волосні і сільські органи, що очолювалися старостами [3, с.166 -168]. При цьому у сільській місцевості судово-поліцейські функції, контроль за сплатою податків було покладено на дворища, що склалися з декількох хат та утворювали громаду (село).

Суспільні відносини, включно і щодо охорони правопорядку, регулювалися як нормами звичаєвого права, так і Литовськими статутами (1529, 1566, 1588 років). Найбільш досконалий із яких вважається III Литовський статут 1588 року. Він містив норми державного, адміністративного, цивільного і кримінального права та діяв на українських землях аж до середини XIX ст. Після Люблінської унії шляхетські права і привілеї були поширені й на українських феодалів, а ті, які не спромоглися довести своє шляхетське походження, отримали статус "замкових слуг" чи "служилих бояр" і, володіючи невеличкими маєтками, був зобов'язані виконувати військові, адміністративні й поліцейські функції [3, с.139].

У самоврядних містах (Київ, Луцьк, Дубно, Рівне, Львів, Дорогобуж, Ковель тощо) мешканці щорічно обирали магістрат, що складався з двох колегій - міської ради і лави, на чолі якого стояв війт. Магдебурзьке право в Україні надавало широких повноважень - рада мала піклуватись про безпеку міста і порядок у ньому. Поліцейські функції та судово-виконавча справа були покладені на городничих і возних, які служили при магістраті. У кожному повіті також було декілька возних [3, с.182].

Річ Посполита поступово набувала ознак поліцейської держави, що в свою чергу викликало протести й опір населення, яке масово втікало в неосвоєні степи Півдня та Сходу, де розгорнувся процес інтенсивної колонізації, виник новий, вільний від феодальної залежності стан – козацтво [4, с.86 - 87].

З утворенням у XVI - XVII ст. Запорізької Січі і введенням на Україні полкового устрою вся охоронна і розшукова діяльність зосереджується в руках отаманів і гетьманів, а кримінальне судочинство здійснюється полковими судьями, писарями за дорученнями полковників і гетьманів. У мирний час на їх вирокі значний вплив мали рішення козацької громади, а під час воєнних дій влада гетьманів і отаманів була безмежна. За злочини, скоєні в поході, звинуваченого могли скарати на смерть.

За підтримання громадського порядку, розшук злочинців та безпеку на території сотень, полків особисто відповідали сотники та полковники. Тобто, функції попереднього розслідування злочинів у часи Гетьманщини (1648-1764 рр.), розшукової діяльності, охорони громадського порядку були покладені на осіб, які мали певну державну владу, тобто виконували адміністративні, виконавські, судові, в тому числі й поліцейські функції [5, с. 17 - 19].

Витоки правового регулювання органів, що виконували правоохоронні функції, найбільш тісно пов'язані з розвитком не тільки польсько-литовської державності, але й російської. До складу Російської держави у другій половині XVII ст. переходить переважна більшість українських територій. Заслугує на увагу те, що ще у період правління російського самодержця царя Олексія Михайловича було видано один з найважливіших законодавчих актів Московської держави - Соборне Уложення 1649 р. (так званий, цивільний та кримінальний кодекси), відповідно до якого встановлювалися жорстокі покарання за злочини проти особистості царя, його честі, гідності, здоров'я. Так у праві Російської держави вперше було запроваджено поняття державного злочину. Ним виокремлювалося більше 50-ти злочинів, за які передбачалася смертна кара. По суті, даний акт закріплював принцип таліону: "око за око, зуб за зуб" [6, с.9].

В Уложенні зазначалося, що кожен, хто знав про державний (політичний) злочин, повинен був робити "извет", інакше йому за те, що не доніс, загрожувала суворая кара; повинні доносити батько на сина, чоловік на дружину, сестра на брата, оскільки за приховання злочину родича на них чекала люта кара тобто, навіть недонесення каралося смертною карою [7, с.103.]. Нині ж стаття 63 Конституції України закріплює, що

особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів [8].

Соборне Уложення стало основою для виникнення політичної поліції (у 1654 р. було створено Приказ таємних справ або Таємний приказ). Період існування Приказу таємних справ, що був скасований в 1676 р., слід вважати початком становлення органів політичного розшуку в Російській державі.

У 1695 р. було створено Преображенський приказ - орган слідства і суду за політичними злочинами (зрада, бунт тощо), що широко використовував досвід опричини Івана Грозного і Розбійного приказу, який був створений ще в 1539 р. саме для боротьби з кримінальними злочинами, але займався і політичними справами.

На окрему увагу заслуговує питання витоків нормативно-правового регулювання організації й функціонування такого правоохоронного органу як прокуратура. У сучасній вітчизняній юридичній літературі побутують непоодинокі твердження саме про її існування в допетровські часи; надаються доводи про те, що прокуратура України бере своє літочислення не з періоду царювання Петра I, а набагато раніше. Зокрема, науковці вказують на те, що зародження функцій, притаманних сучасній прокуратурі відноситься ще до 1578 - 1579 р.р., коли спочатку у Луцьку, як вищий суд, а потім у Батурині, як вищий орган гетьманського правління, були створені Українські трибунали [9, С.5], [10, с. 29 - 30]. Такий висновок вважаємо дещо передчасним так, як маємо досить мало інформації про допетровські часи в історії України. У зв'язку з цим більш виваженою та слушною є позиція В. Сухоноса, який вказує, що на українських територіях у XVI - XVII ст. можна вести мову лише про зародження функцій, притаманних сучасній прокуратурі, а не про відповідний орган, якого на той час взагалі не існувало [11, с. 20]. Вважаємо, що виникнення такого органу у першу чергу слід пов'язувати з законодавчим оформленням, яке все ж таки відноситься до періоду Російської імперії. З огляду на наявність таких неоднакових підходів, дане питання потребує подальших досліджень означеної проблематики, певного перегляду вищезазначених позицій щодо часу виникнення прокуратури як правоохоронного органу.

У XVI - XVII ст.ст. на українських землях, поряд із зародженням поліцейської служби, виникла і почала розвиватися система виконання покарань, пов'язана з позбавленням волі. Тюремне заточення стає одним із важливих засобів покарання злочинців; управління цими закладами було децентралізовано, не існувало єдиного органу, котрий би здійснював керівництво тюрмами, останні знаходились у підпорядкуванні Стрілецького, Земського, Розбійного і деяких інших приказів. На місцях тюрмами управляли старости та воеводи.

Висновки. Отже, історія правового регулювання організації і функціонування правоохоронних органів на теренах України має глибокі історичні корені та прямо пов'язана з розвитком державності. Першим її

етапом слід вважати період від Давньоруської держави - Київської Русі - по XVII ст. включно. Цей етап засвідчив, що:

1) зародження ранньофеодальної держави, поява класового суспільства, зростання майнового розшарування, нерівності людей та поглиблення класових протиріч обумовили різноманітні державні функції, серед яких важливе місце займала правоохоронна;

2) історія правового регулювання органів, що виконували правоохоронні функції, нерозривно пов'язана зі становленням та розвитком Великого князівства Литовського, Речі Посполитої та Російської держав, в межах яких знаходилась українські землі.

3) нові ускладнені умови суспільного життя (загострення класових протиріч, зростання загальнокримінальної злочинності, інших правопорушень) все частіше вимагали наявності спеціальних органів, які б виконували правоохоронні функції. Однак організація і діяльність як органів ранньофеодальної, так потім і станovo-представницької монархії свідчить про те, що на українських землях не існувало спеціальних державних або місцевих органів, котрі б здійснювали виключно правоохоронні функції. У XVI і XVII ст.ст. більшість таких повноважень було покладено на органи загальної компетенції - дворища, "служилих бояр", магістрат, що започатковувалися як органи місцевого управління та формувалися за принципом як призначуваності, так і виборності. Поряд із функціями загального управління, вони здійснювали й правоохоронні; були праобразом перших як правоохоронних, так, зокрема, і поліцейських органів. У вищезазначений період була започаткована приказна система управління (Розбійний, Земський прикази тощо); відбулося зародження і перших охоронних підрозділів у сфері захисту національних інтересів (політична поліція тощо).

4) норми, що регулювали діяльність органів, котрі здійснювали серед інших і правоохоронну функцію, містились здебільше в актах комплексного характеру, наприклад, Литовський статут 1588 року, Соборне Уложення 1649 року тощо, та поступово витісняли норми звичаєвого права.

В цілому аналіз передумов та витоків правового регулювання організації і функціонування правоохоронних органів на українських землях дає підстави для висновку, що такі органи є невід'ємним атрибутом держави; у означений період становлення та розвитку державності таких спеціалізованих органів ще не існувало, їх функції виконували органи загальної компетенції на місцях. Однак, подальший розвиток державності на українських землях все частіше ставив на порядок денний вимогу щодо започаткування спеціальних органів, котрі б виконували правоохоронні функції, чітко визначені законодавством.

Бібліографічні посилання

1. Єрмолаєв, В.М. Становлення та розвиток вищих представницьких органів влади України [Текст] / В.М. Єрмолаєв // Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. - Х. : Право, 2008. - Т.1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред. М.В. Цвіка,

О.В. Петришина. - 728 с.

2. Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. посіб. / Упоряд.: А.С. Чайковський (кер.), О.Л. Копиленко, В.М. Кривоніс, В.В. Свистунов, Г.І. Трофанчук. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 656 с.

3. Історія держави і права України: Підручник. - У 2-х т. / За ред. В.Я Тація, А.Й. Рогожина. - Том 1. - Кол. авторів: В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький та ін. - К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2000. - 648 с.

4. Сервецький І. Генезис методів оперативно-розшукової діяльності / І. Сервецький // Вісник Академії управління МВС. - 2009. - №1. - С. 82 - 97

5. Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність. Частина 1: Підручник - Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. - 244 с.

6. Пташинський О.Б. Пенітенціарна система України. - К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. - 204 с.

7. Чайковський А.С., Щербак М.Г. За законом і над законом. – К., 1996. – 245 с.

8. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - № 30. - Ст. 141.

9. Грозовський І.М. Звичаєве право запорозьких козаків: Автореф. дис... канд. юрид. наук. - Х., 1998. - 20 с.

10. Михайленко О.Р. Прокуратура України: Підручник. - К.: Юрінком Інтер, 2005. - 296 с.

11. Сухонос В.В. Прокуратура в системі державних органів України : теоретичний аналіз сучасного стану та перспектив розвитку : монографія / В.В. Сухонос ; [наук. ред. Ю. С. Шемшученко]. – Суми : Університетська книга, 2008. – 448 с.

Надійшла до редакції 22.11.2012

А.Л. Борко

кандидат юридичних наук

суддя

(м. Севастополь)

УДК 342.56

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ ТА ПРИНЦИПІВ СУДОВОЇ ВЛАДИ, СУДОВОЇ СИСТЕМИ І ПРАВОСУДДЯ

Здійснено аналіз концептуальних засад і положень щодо розуміння поняття та принципів судової влади, судової системи і правосуддя, проаналізовано їхнє співвідношення, а також встановлено специфіку та значення принципів судової системи у реалізації судової влади в Україні.

Ключові слова: *поняття та принципи, судова влада, судова система, правосуддя*

Выполнен анализ концептуальных основ и положений относительно понимания понятия и принципов судебной власти, судебной системы и правосудия, проанализировано их соотношение, а также установлены специфика и значение принципов судебной системы в реализации судебной власти в Украине.

Ключевые слова: *понятие и принципы, судебная власть, судебная система, правосудие*